

Нугиманова Г.М., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ заң факультетінің I
курс магистранты

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ СИПАТТАМАСЫ

В данной статье рассматривается вопрос о юридической ответственности за экологические правонарушения, различные точки зрения ученых о сущности, признаках экологических правонарушений.

Ключевые слова: экологический кодекс, экологические правонарушения, экологическое право.

This article addresses the issue of legal liability for environmental violations, different points of view of scientists about the nature, signs of environmental violations.

Keynotes: environmental code, environmental law, environmental crime

Жалпы алғанда экологиялық құқық бұзушылық термині тәуелсіз Қазақстанның құқықтық құрылымының алғашқы қалыптасуынан бастап қазіргі уақыттағы ресми айналымда Экологиялық кодекстің ғана мәтінінде берілген, бұрынғы қолданылған «Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі» Заңда бұл термин бір рет [1] былайша түсіндірілді. «Қоршаған ортаны қорғау саласындағы Мемлекеттік бақылау заңның сақталуын қамтамасыз етуге арналған құқықтық құралдарды пайдалануға негізделген құқық қолдану жолымен, экологиялық құқық бұзушылықты болдырмауға бағытталған шаралар арқылы жүзеге асырылады».

«Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі» Заңының мәтінінде «экологиялық құқық бұзушылық» термині бір рет кездессе де, заң деңгейінде ресми айналымда Экологиялық кодекстің мәтінінде беріледі.

Экологиялық құқық бұзушылық ұғымын анықтаудың әр түрлілігі бірыңғай жалпы мойындалған тұжырымның жоқ екендігін көрсетеді, және экологиялық құқық бұзушылықты түсінуде әртүрлі пікірлердің бар екендігі жөнінде қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Құқық бұзушылықтың негізгі заңдық сипаты (анықтамасы) — бұл құқыққа қайшылық, қоғамдық зияндылық, айыпты әрекет» [2].

Экологиялық құқық бұзушылық экологиялық құқықтармен реттелетін қоғамдық қатынастарға жасалған қастандық бола отырып, құқық бұзушылық ұғымына қатысты ерекше түрлерімен құқық бұзушылық деп аталатын құбылыстардың жиынтығынан бөлініп тұрады.

Ресей ғалымы профессор В.В. Петровтың пікірінше, «экологиялық (экологиялық-құқықтық) құқық бұзушылық – бұл айыпты, құқыққа қайшы әрекет (әрекет ету, әрекетсіздік), ол РСФСР-да және басқа республикаларда

экологиялық құқықтық тәртіпке қарсы қастандық және табиғи ортаға зиян келтіретін немесе сондай қауіпті төндіретін әрекет» [3].

Профессор Б.В. Ерофеевтің пікірінше, құқық бұзушылық қорғаушы құқық қатынасын тудыратын заңды факт. Мұндай құқықтық қатынас тиісті құқық бұзушылық жасалған сәтте пайда болады және сол факті болған не болмағанына немесе күзіретті органдардың талдау және талқылау нысаны болған не болмағанына тәуелді емес [4].

Осылайша, құқық бұзушылықты экологиялық категорияға жатқызу критерийіне қоршаған ортаға немесе оның жекелеген компоненттеріне зиян келтіру фактісі, немесе зиян келтіру қаупін төндіру жатады. Оның үстіне экологиялық зиянды салдар тікелей емес, бірқатар сабақтас звенолар арқылы немесе қоршаған ортаға зиян келтіре отырып, азаматтардың қолайлы жағдайға деген құқығын бұзатын бірнеше факторлар жиынтығының ықпалымен болады.

Заң әдебиетінде экологиялық құқық бұзушылық мәселесін анықтауға бірнеше ғалым-құқықтанушылар өздерінің еңбектерін арнады. Экологиялық құқық бұзушылық және оның белгілерін анықтау әр түрлі тұрғыдан қарастырылды. Алайда осы күнге дейін экологиялық құқық бұзушылықтың бірыңғай түсінігі қалыптасқан жоқ.

Мысалы, бірқатар авторлар экологиялық құқық бұзушылықты заңның қарауына сүйеніп түсіну қажет деп ойлауға бейім. Осыған байланысты қоршаған ортаны қорғау мәселесіне қатысты белгілі бір құқық бұзушылық құрамды тиісті бөлімге жатқызу олардың ойынша экологиялық құқық бұзушылықты көрсетеді. Басқа көзқарастарға сәйкес экологиялық құқық бұзушылық қоршаған әлемнің экологиялық объектілеріне қастандық жасайтын құқық бұзушылық болып табылады.

Экологиялық құқық бұзушылық ұғымының анықтамасына қатысты келтірілген пікірлер әр түрлі. Біздің ойымызша, экологиялық құқық бұзушылық сол құқық бұзушылықтың белгілері арқылы көрінеді.

Экологиялық құқық бұзушылықты әріғарай қарастыру үшін оның құқыққа қайшылық, қоғамдық қауіптілік, айыпты болу сияқты белгілерін бөліп көрсету қажет.

Осылайша, экологиялық құқық бұзушылық – бұл құқыққа қайшы қоршаған табиғи ортаға зиян келтіретін немесе жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің экологиялық құқықтарына және заңды мүдделеріне сондай зиянның қаупін төндіретін әрекет.

Экологиялық құқық бұзушылықтың белгілері қоршаған ортаны қорғау саласындағы құқық бұзушылықтың ерекшеліктерін көрсетеді. Экологиялық құқық бұзушылықтың құрамы мен белгілерін біртұтас бірлікте экологиялық құқық бұзушылық терминімен атай аламыз.

Экологиялық құқық бұзушылық көпсалалы реттеудің нысаны болғандықтан экологиялық құқық бұзушылық айыбының белгісі құқықтың бірнеше салаларының спецификалық ерекшеліктеріне ие. Мысалы, дәстүрлі қылмыстық және әкімшілік құқықтардан айырмашылығы айып белгісі заңда

келтірілген жағдайларда экологиялық құқық бұзушылықтың міндетті белгісі болып табылмайды. Мысалы, Экологиялық заңды бұза отырып, аса қауіпті көздер арқылы экологияға зиян келтірілсе, айыпсыз зиян келтірген жағдайда да сол зиянның орнын толтыруға міндетті болады және ол экологиялық құқық бұзушылық болып табылады. ҚР ЭК 319 бабының 1) тармағындағы заңдық тұжырымдамада қоршаған ортаны қорғау және табиғат ресурстарын пайдалану саласындағы экологиялық қылмыс, әкімшілік құқық бұзушылықпен қатар мүліктік жауапкершілікке тартатын ҚР экологиялық заңын бұзу қарастырылады. Бұл жағдайда азаматтық құқықтың айыпсыз жауапкершілік институтының рецепциясын басты назарға алуға болады.

Азаматтық құқықтың айыпсыз жауапкершілік институтының рецепциясы туралы тезиске қосымша ҚР ЭК 321 бабының 5 тармағын келтіруге болады, онда былай делінген: іс әрекеті қоршаған ортаға өте қауіпті жеке және заңды тұлғалар келтірілген зиян жәбірленушінің игере алмайтын күшінің немесе пиғылының салдары екендігін дәлелдей алмаса, өте қауіпті көздерден келтірілген зиянның орнын толтыруға міндетті.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік азаматтық құқық бұзудың салдары екендігі бәріне белгілі, сондықтан оны құқық бұзушының мойнына қою үшін әдетте цивилистік әдебиетте «азаматтық құқық бұзушылық құрам» ұғымымен анықталатын белгілі бір шарттардың жиынтығы. Азаматтық құқық оқулығында азаматтық құқық бұзушылық құрам ретінде құрамның келесі элементтері келтіріледі:

- тұлғаның құқыққа қайшы мінез-құлқы,
- залалдардың болуы,
- құқыққа қайшы әрекет пен залалдардың арасындағы себепті байланыс,
- құқық бұзушының айыбы [5].

Құқық бұзушылықтың объективтік жағын және объектісін, субъективтік жағын және субъектісін бөліп көрсететін құрамның конструкциясы тұрғысынан бұл элементтер экологиялық құқық бұзушылық құрамның объективтік және субъективтік жақтарының белгілері болып табылады. Экологиялық құқық бұзушылық құрамның объективтік жақтарының белгілері құқыққа қайшылық – экологиялық заңды бұзу, залалдар – экологиялық зиян, экологиялық заңды бұзу мен экологиялық зиянның арасындағы себепті байланыс.

Айып ҚР ҚК мен ҚР ӘҚЖК-та бекітілген құқық бұзушылық құрамда экологиялық құқық бұзушылықтың қажетті белгісі болып табылады. Еңбек және азаматтық заңдарда да тәртіп бұзушының айыбы қарастырылады.

Экологиялық құқыққа кінәсіз жауапкершіліктің азаматтық институт рецепциясы жеке және заңды тұлғалардың қоршаған орта үшін аса қауіпті іс әрекетіне байланысты аса қауіпті көздерден келген зиянның орнын толтыру міндеті жөніндегі экологиялық заң ережелерінің мазмұнын салыстыру кезінде қарастырылады. Яғни, жеке және заңды тұлғалар зиянның жәбірленушінің өзінің қарсы тұра алмайтын күші мен пиғылының

салдарынан келгенін дәлелдей алмаса, келтірілген зиянның орнын толтыруға міндетті.

Келтірілген ереже тұлғалардың айыбы болсын не болмасын заңды жауапкершілік шараларды іске асыратын жағдаяттардың заңда тұжырымдалғанын көрсетеді. Осыған байланысты құқық бұзушының айыбы экологиялық құқық бұзушылықтың міндетті белгісі болып табылмайды.

Жәбірленушінің пиғылын оған аса қауіпті көздерден келтірілген зиянның себебі ретінде қарастыру азаматтық құқық категориясында қиынға соғады. ҚР АҚ-де мұндай пиғылдың және айыптың анықтамалары берілмеген. Азаматтық құқық айып тағу кезінде айыптың принциптерін басшылыққа алады, бұл жерде тек азаматтық құқықтық қатынастардың кінәсіз жақтары анықтау талап етіледі, ал бұл өз кезегінде кінәсіз жақтың пиғылын ескермейді.

Жәбірленушінің нысанға деген пиғылының болу жағдаятын шешу ҚР Жоғарғы Сотының 2001 жылғы 21 маусымдағы № 3 «Соттардың моральдық зиянның орнын толтыру жөніндегі заңды қолдануы туралы» Нормативті қаулысының 11 тармағында былай түсіндіріледі: Сот жәбірленушіге моральдық зиян келтіруге ықпал ететін жәбірленушінің аса қауіпті көздерге қатысты (иттерді және басқа үй жануарларын, зообақтағы және жабық жерде ұсталатын барлық аңдарды улап өлтіру, өртке қауіпті, жарылғыш, иондайтын және тағы басқа адам денсаулығы мен өміріне қауіпті нысандар мен заттарға қатысты қауіпсіздік ережелерін бұзу) [6].

Сондай-ақ, жеке және заңды тұлғалардың қоршаған орта үшін аса қауіпті іс әрекетіне байланысты аса қауіпті көздерден келген зиянның орнын толтыру бойынша жауапкершіліктен босатудың заңдық маңызды шарттарына жәбірленушінің аса қауіпті көздерге қатысты қауіпсіздік ережелерін бұзған әрекеттері және олардың келтірілген зиянмен себепті байланысы жатады.

Алайда, жәбірленушінің аса қауіпті көздерге қатысты қауіпсіздік ережелерін бұзу фактісі пиғылдың болған не болмағанына жауап бермейді. Жәбірленушінің аса қауіпті көздерге қатысты пиғылының белгілерін толық ашу мақсатында пиғылды және оның сипатын жан-жақты қарастыру қажет деп санаймын.

Әдебиеттер тізімі:

1. Щуплецова Ю.И. Экологические правонарушения: дисциплинарная и административная ответственность // Журнал российского права. – М., 2000. №2. С. 92-97.

2. Подпункт 3) пункта 1-2 статьи 77 Закона Республики Казахстан от 15 июля 1997 года № 160-І Об охране окружающей среды. Справочная правовая система ЮРИСТ (с [изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2006 г.](#)) Утратил силу в соответствии с Кодексом РК от 9 января 2007 года № 212-ІІІ.

3. Петров В.В. Экологическое право России. – М.: Бек, 1995. – 557 с. С. 271.

4. Ерофеев Б.В. Экологическое право России. – 6 изд., исправ. и доп. – М.: МЦУПЛ, 1999. -647 с. С. 300.

5. Эффективность юридической ответственности в охране окружающей среды / Отв. ред. Колбасов О.С., Краснов Н.И. – М.: «Наука». 1985. – 225 с.

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» № 3 от 21 июня 2001 года (с изменением и дополнением, внесенными нормативным постановлением Верховного Суда Республики Казахстан № 3 от 20 марта 2003 года), 93-101 с.